

– Che cosa ha significato per lei vivere a fianco di un uomo come Eduardo? Ha dovuto rinunciare a qualcosa?

Ho rinunciato a tutto per vivere con lui. Io ero completamente affascinata da quello che lui faceva, da quello che non faceva, da quello che pensava, dalle cose che diceva. Lui era un vulcano. Mentre stava facendo una cosa pensava a quello che avrebbe fatto dopo. Preparava, scriveva, faceva progetti. Si interessava di tante cose, non solo di teatro. Che le posso dire? Lui era un cuoco straordinario, e ci teneva molto. Quello che faceva lo faceva solo se lo sapeva fare. E questo oggi è una cosa molto importante perché, perlomeno in Italia, ognuno fa quello che non sa fare. E allora è un piacere vedere una persona che sa porsi dei limiti, che però in questi limiti raggiunge il meglio di quello che può dare.

Le faceva leggere le commedie che scriveva? Le chiedeva dei pareri?

Sì, ne parlavamo a lungo. E spesso ci facevamo certe belle bisticciate. Questo gli serviva molto, poi ho capito, il fatto cioè di avere un contraddittorio. E poi, tra l'altro, io glielie battevo sempre a macchina, perché Eduardo ha sempre scritto a mano, aveva bisogno di vedere le parole da lui pensate scritte con la sua calligrafia su un pezzo di carta. E quindi lui scriveva a mano tutte le sue commedie. E alla fine di ogni scena, me la passava. Io glielie ricopiavo a macchina e poi ne parlavo.

– C'è un episodio, un aneddoto che ricorda con particolare affetto in questo lungo cammino con Eduardo?

Ce ne sono tantissimi. Le dico il primo che mi viene in mente e che io trovo bellissimo. Pensi quest'uomo di settantatré anni, che ha scritto questa commedia. *Gli esami non finiscono mai*, che va in scena a Faenza, al teatro La Pergola, durante uno spettacolo, un'anteprima che aveva organizzato questo dott. Spadoni, direttore del teatro, e che era riservata ai ragazzi di meno di 21 anni, di qualsiasi classe sociale. Allora lui doveva andare in scena la sera. Tutt' a un tratto si sveglia e non ha più voce. Veramente non ha più voce. Tutti ne sono terrorizzati. Con Spadoni lo portiamo da un bravissimo otorino. Questo otorino lo visita e gli dice: "Allora deve fare questo e quest'altro." Poi mi chiama in disparte. "Signora, è tutta una cosa nervosa. Non ha neanche la gola arrossata." Questo per dirle che lui potrebbe anche aver avuto la presunzione, la prosopopea di non pensare ad un insuccesso. Mentre invece per lui era sempre la prima volta. Questo è stato in fondo il segreto dell'amore di Eduardo per il teatro. Che non lo ha mai stufato. Lui ha sempre avuto il massimo rispetto per il pubblico e quando ha smesso di recitare, lo ha fatto con le file di un chilometro fuori dal teatro Quirino. E quando io gli ho chiesto: "Ma perché lo fai? Il pubblico ti ama, ti vuole." Lui ha risposto: "Lo faccio per rispetto al teatro." Siccome alla fine lui aveva questa bronchite cronica, molto spesso non poteva recitare e doveva mandare via il pubblico. E mandare via il pubblico non lo riteneva una cosa seria. Perché allora lui sarebbe diventato il mostro sacro che recita. Invece voleva essere l'attore Eduardo che recita. E quando si è accorto di non poter più essere questo, ha smesso di recitare.

(a cura di Dante Marianacci)

On the 20th anniversary of the death of Eduardo De Filippo, his wife Isabella has been interviewed by Arnaldo Dante Marianacci, the director of the Italian Institute of Culture. We discover through Mrs. De Filippo's words how her husband lived and thought, how his contradictory mind influenced both his personal behavior and his work as a writer, director and actor. The theater, says Mrs. De Filippo, was for her husband the supreme truth, and every comedy he wrote mirrored a part of himself, just as every person he met was potentially a new character. She emphasizes the importance to Eduardo of clarity in writing and reveals that he had resolved to translate Shakespeare's *The Tempest* into Neapolitan. Why? Because the world of spirits in Shakespeare's play reminded Eduardo of his own hometown. Mrs. De Filippo escorts us through the life of a unique personality, one devoted entirely to the stage, for which he maintained a profound respect. He didn't pretend not to make mistakes, but he never wavered in his commitment to humanity and to his audience.

mindig az óhaja. Brecht megfogalmazásával élve, hogy ember ne legyen embernek farkasa. Ha valaki nagy disznóságot követett el veled szemben, nem azt mondom, hogy meg kell bocsátani, de meg kell próbálni túllépni rajta és nem szabad a megtorlások sorozatát elindítani. Ezen kívül voltak más okai is Eduardo választásának. Amikor ő Shakespeare szerepeket kezdett játszani, az angol drámaíró művei voltak a legújabbak és legnépszerűbbek minden színházban. Ma csak a legkiválóbb társulatok vállalkozhatnak Shakespeare darab bemutatására. Az ő idejében a legutóbbiak még társulat is Hamletet és Othellót játszott. Így lépett be az ő életébe is a színházművészet angol óriása. Eduardo, a fordítás során, egyetlen dolgot változtatott meg – szerintem, ha Shakespeare ezt látna volna, ő is elégedett lett volna a megoldással –, Trinculo és Sebastianó vicceit. Ezek olyan poénok, amin szerintem még az angolok sem nevetnének ma már, mert a viccek is képesek az idő múlásával „megromlani”. Hát ezeket változtatta meg Eduardo. Minden más annyira hű és hiteles, hogy ma is bárki nyugodtan adhatná a nevét hozzá.

– Mit jelentett az Ön számára egy olyan ember elhúgni élni, mint Eduardo? Vél valami, amiről emiatt le kellett mondania?

Mindenről lemondam, hogy vele élhessek. Teljesen el voltam varázsolva attól, amit ő csinált, amit nem csinált, amit gondolt és amit mondott. Egy izzó vulkán volt. Miközben valamit csinált, már arra gondolt, hogy mit fog aztán csinálni. Tanult, felkészült, irt, dolgozott és tervekhez szöveghez. Sok minden más is érdekelt a színházon kívül. Mit mondhatnék még? Kitűnő szakács volt, és ez fontos volt számára. Csak akkor csinált valamit, ha azt valahon jól tudta csinálni. És ez ma nagyon fontos dolog lenne. Ma, legalább is Olaszországban, úgy tűnik, mindenki olyasmit csinál, amire nem ért. Felülülés lámi valakit, aki tisztában van a saját korlátaival, de megpróbálja és képes is a korlátokon belül a legjobbhat kihozni és megmutatni magából.

– Elolvastatta Önnel a megírt darabjait? Kérte a véleményét?

Hosszasan beszélgettünk a műveiről. Gyakran vitatkoztuk és jó nagyokat veszekedtünk. Később értem meg, hogy ez mindig a javára volt, jó volt, hogy volt, aki ellentmond. Mivel ő mindvégig kézzel irt és gépeltem le az írásait. Szüksége volt arra, hogy a gondolatait, a saját kézírásával viszonzlása egy darab papíron. Tehát ő minden darabját kézzel írta. Amikor befejezett egy jelenetet, rögtön odaadta nekem gépelésre. Miután leírtam, akkor beszéltek meg.

– Felidézze az Eudardoval megtett hosszú utat van-e valami olyan történet, anekdota, amire különös szeretettel emlékszik vissza?

Számaltam ilyen van. Azt mondom el, ami így először eszembe jut és amit én nagyon szép történetnek találok. Gondoljon bele, itt van egy hetvenhárom éves ember, aki megírja „A vizsgáknak soha nincs vége” című komédiát. Egy alkalommal a darabot Faenzában, a La Pergola színházban játszották úgy, hogy előtte, delután, a színház igazgatója – Spadoni doktor – egy másik előadást szervezett olyan, huszonegy év alatti fiataloknak, akik a társadalom minden rétegét képviselték. Aztán eljött az esete, amikor ő is a színpadra lépett. Egy bizonyos ponton azt vette észre, hogy elmegy a hangja. De tényleg így volt, nem jött ki hang a torkán. Mindenkin elállt a fejelem. Spadonival elvittem őt egy kiváló gégegész. Amikor az orvos megvizsgálta elmondta, hogy mi mindent kell csinálnia. Aztán felhívott engem: „Asszonyom, ez mind idegi alapon történt. A torok még csak nem is piros.”-mondta. Ezt azért mondom, mert lehetett volna ő is olyan bekapzolt, őnhit, hogy így meneküljön el egy esetleges sikertelen felépés elől. De nem így volt. Neki minden előadás ugyanannyira fontos volt, mint maga a bemutató. Ez volt a titka annak a végelátnyi nagy szerelemnek, ami Eduardót örökre a színházhöz láncolta. soha nem tudta megunni. Mindig a legnagyobb tisztelettel viselkedett a közönség iránt, és amikor utóljára lépett színpadra, kilométeres sorok kigyóztak a Quirino színház előtt. Amikor megkérdeztem tőle: „Miért csinálod? A közönség szereti, látni akar téged.” Ő így válaszolt: „Azért csinálom, mert tisztelem a színházat.” Minthogy krónikus torokgyulladásos volt, gyakran nem tudott játszani, a közönséget haza kellett küldeni. Ezt nem tartotta méltányos, komoly dolgoknak. Így érezte, hogy idővel így nem lesz más, mint egy szent szörnyeteg, aki játszik. Ő viszont egyszerűen csak Eduardo, a színművész akart maradni. Amikor érezte, hogy ez többé nem megy, abbahagyta, és nem lépett többé a színpadra.

Az interjút Dante Marianacci készítette